

УДК 069 : 902 (477.73) "1938"
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.2.439>

*Alla Buyskikh, Tetyana Shevchenko**

THE ORIGINS OF MUSEUM WORK AT THE NATIONAL HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL RESERVE 'OLBIA' OF THE NAS OF UKRAINE

Abstract: This article examines the first practical steps toward museumification undertaken at the Olbia Reserve in 1938. The work was carried out to preserve in the exhibition residential buildings from the Hellenistic period, both those excavated at the NGF sector in 1909-1911 and those investigated in the second half of the 1920s – first half of the 1930s – A, I, NG. The developed work algorithm was systematically studied – from additional archaeological research to fully reveal the building's plan for a single construction phase to the stabilization of the foundations of damaged structures by constructing additional footings and installing stone buttresses in the most vulnerable areas. The work was largely experimental in nature and was constantly adjusted to achieve the best results in reinforcing the stone masonry. However, it was precisely these results that laid the foundation for a practical approach to museum preservation, which made it possible to preserve the architectural and construction complexes of Olbia in an open-air exhibition in the 1930s. Taking into account the specifics of the local geology made it possible to apply the previously gained experience in constructing protective earthen embankments and ditches for rainwater drainage to the work throughout the entire settlement.

The work was carried out under the direct supervision of architect Alexander Karasyov, following a plan previously developed by Lazar Slavin, head of the Olbian Expedition. This article is based on Karasyov's handwritten diary and materials from the expedition's photo archive for 1935-1938, which are preserved in the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Although the effectiveness of some conservation measures has not stood the test of time, the work carried out in 1938 is of great value for studying the history of museum work at the Olbia National Archaeological Reserve of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Familiarization with the history of the conservation of architectural remains in Olbia for the purpose of their museumification under the direct supervision of Karasyov made it possible to establish that in the very first year of systematic work at the complete algorithm of actions was developed, which can be summarized as the practical creation of a methodology for preserving open-air exhibitions in an archaeological reserve.

Funding: This study was conducted as part of the research project 'The Ancient City and Its Chora in the Northwestern Black Sea Region' (state registration No. 0124U003377) by the Department of Archaeology of the Lower Bug Region at the National Historical and Archaeological Reserve 'Olbia' of the NAS of Ukraine.

Keywords: Olbia Pontica, ancient Greek architecture, residential building, conservation of architectural and construction objects

* *Buyskikh Alla* – Deputy director, Institute of Archaeology, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7233-1288>; e-mail: abujskikh@ukr.net

Shechenko Tetyana – Temporary acting director, National Historical and Archaeological Reserve 'Olbia' of the NAS of Ukraine (Parutyne, Mykolaiv region, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4237-8074>; e-mail: tanua.shevchenko@ukr.net

*Алла Буйських, Тетяна Шевченко**

ДО ВИТОКІВ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ У НІАЗ «ОЛЬВІЯ» НАН УКРАЇНИ

Анотація: У статті розглянуто перші практичні заходи з музеєфікації, здійснені в Ольвійському заповіднику у 1938 р. Роботи проводилися для збереження в експозиції житлових будинків елліністичного часу, як розкопаних на ділянці НГФ у 1909–1911 рр., так і тих, що досліджувалися у другій половині 1920-х – першій половині 1930-х рр. – А, І (І), НГ. Послідовно вивчено напрацьований алгоритм робіт – від додаткових археологічних досліджень для повного розкриття плану споруди на одному будівельному періоді до закріплення фундаментів пошкоджених споруд шляхом будівництва додаткових підмурків і встановлення кам'яних контрфорсів у найнебезпечніших місцях. Роботи носили багато у чому експериментальний характер і постійно коригувалися з метою вибору найкращого результату у закріпленні кам'яних мурувань. Проте саме їх результати й започаткували методику практичної музеєфікації, яка дозволила зберегти архітектурно-будівельні комплекси Ольвії в експозиції просто неба у 1930-і рр. Врахування специфіки місцевої геології дозволило поширити здобутий у попередній час досвід зведення захисного земляного обвалування та каналів для відведення дощових вод на роботи по всьому городищу.

Роботи здійснювалися під безпосереднім керівництвом архітектора Олександра Карасьова за попередньо розробленою начальником Ольвійської експедиції Лазарем Славіним програмою. Основою для написання статті стали рукописний щоденник Карасьова та матеріали фотоархіву експедиції за 1935–1938 рр., що зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України. Незважаючи на те, що доцільність деяких консерваційних заходів не витримала перевірки часом, роботи здійснені у 1938 р., мають високу цінність для вивчення історії музейної роботи у НІАЗ «Ольвія» НАН України.

Фінансування: Дослідження здійснено у рамках науково-дослідної роботи Відділу археології Нижнього Побужжя Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України «Античне місто та його хора у Північно-Західному Причорномор'ї» (державний реєстраційний № 0124U003377).

Ключові слова: Ольвія Понтійська, давньогрецька архітектура, житловий будинок, консервація архітектурно-будівельних об'єктів

* Буйських Алла Валеріївна – заступник директора з наукової роботи, Інститут археології НАН України (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7233-1288>; e-mail: abujskikh@ukr.net

Шевченко Тетяна Миколаївна – тимчасово виконуюча обов'язки директора, Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія» НАН України (Парутине, Миколаївська обл., Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4237-8074>; e-mail: tanua.shevchenko@ukr.net

Вступ. Знаменна дата, яку цьогооріч святкує НІАЗ «Ольвія» НАН України – 100 років від дня заснування¹ – прийшлася на час повномасштабного російського вторгнення, розпочатого у лютому 2022 р. Заповідник опинився перед небаченими після Другої світової війни викликами та загрозами для обох пам'яток археології національного значення – Ольвії та Борисфену (о. Березань). Місцезнаходження установи у прифронтовій зоні, неможливість проводити археологічні дослідження та здійснювати необхідний контроль над актуальним станом розкритих на його території нерухомих археологічних об'єктів, змусили переорієнтувати наші наукові інтереси у бік вивчення багатой архівної спадщини заповідника. Незважаючи на те, що переважна більшість інформації стосується саме археологічних досліджень Ольвії, певна її частина має відношення і до науково-прикладної роботи заповідника.

Серед останньої нас зацікавив найраніший етап здійснення заходів, спрямованих на збереження будівельних решток або нерухомих об'єктів археологічної спадщини. Передовсім йдеться про ті, які були розкриті на території міста від початку 20 ст. експедицією під керівництвом Бориса Фармаковського та які вже тоді дозволили залучити Ольвію до переліку найвідоміших пам'яток античної доби. Це був той час у роботі заповідника, коли закладалися методичні засади практичного здійснення музеєфікації архітектурно-археологічних об'єктів. Подекуди такі роботи здійснювалися майже експериментально – лише час підтвердив, яких із них потрібно було дотримуватися у майбутньому, а від яких слід було відмовитися. Вивчення історії розвитку музеєфікації в Ольвії дозволяє виокремити декілька етапів, і саме її становлення дотепер залишається невідомою сторінкою у столітній історії заповідника.

Метою статті є вивчення найранішого в історії НІАЗ «Ольвія» НАН України комплексу робіт, спрямованих на консервацію та музеєфікацію нерухомих об'єктів городища, дослідження зародження та формування методики таких робіт, встановлення ролі практичного досвіду у здійсненні охоронювальних заходів, спрямованих на збереження архітектурно-археологічної спадщини в Ольвії у час перед Другою світовою війною.

Наукова новизна полягає у висвітленні цілеспрямованих музейних заходів, що розпочалися у 1938 р. та мали забезпечити збереження архітектурно-будівельних комплексів з метою їх експонування просто неба у Ольвії. Такі роботи отримали наукове обґрунтування та здійснювалися під керівництвом начальника Ольвійської археологічної експедиції Лазаря Славіна із залученням архітектора Олександра Карасьова, який здійснював покрокове впровадження таких заходів.

Джерельна база дослідження. Безцінним джерелом для розуміння процесу здійснення консерваційних робіт на городищі Ольвія є щоденник робіт О. Карасьова, що

¹ Державний історичний заповідник «Ольвія» було створено Постановою РКК УСРР 03.03.1926 р. № 32-38, арт. 259; спочатку перебував у системі Укрнауки Наркомосвіти УСРР; у 1938 р. був переданий до Академії наук УРСР, у склад Інституту археології. Див. детальніше: *Кранівина В.В.* Ольвія: проблеми охорони та археологічні дослідження. *Археологія*. 2001. № 1. С. 9.

зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України, інформацію з якого нами вперше залучено до публікації. Початковий етап здійснення музеєфікації в Ольвії можна розділити на два нерівноцінні за своїм висвітленням періоди: 1920-і та 1930-і рр. Заходи, здійснені у 1920-і рр., вкрай обмежено висвітлені у публікаціях, переважно у вигляді коротких згадок після переліку результатів археологічних розкопок. Натомість, заходи з музеєфікації розкопаних об'єктів, здійснені у 1930-х рр., взагалі не отримали висвітлення у публікаціях, проте залишили чималий спадок у вигляді наукових звітів. Це пов'язано із переломною ситуацією у житті заповідника, який у 1938 р. було вирішено передати до Академії наук УРСР. Керівник Ольвійської експедиції Лазар Славін, готуючи під час літньої кампанії того року акти для передачі заповідника та його об'єктів до нового відомства, вперше здійснив низку заходів, спрямованих на наукове обґрунтування музеєфікації нерухомих об'єктів заповідника та їх практичне втілення.

Інформацію про цю вкрай важливу роботу містить звітна документація Ольвійської археологічної експедиції 1938 р., що зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України, включно з паперовою документацією та фотоматеріалами за 1935-1938 рр. (фонд ІМК, № 60 та фонд Л. Славіна, № 17). Запропонована нижче стаття є першою спробою узагальнити цю інформацію, яка ще й дотепер не отримала належного висвітлення та залишається невідомою як тим, хто вивчає історію дослідження Ольвії, так і тим, хто досліджує історію музейної справи України, у тому числі, фахове збереження та музеєфікацію об'єктів стародавнього будівництва.

Початок музеєфікації у 1920-і рр. Найперші заходи у справі охорони розкопаних об'єктів на городищі почали вживатися після взяття Ольвії під державну охорону ще у 1921 р. Проте конкретних рис вони набули лише із поновленням роботи Ольвійської експедиції у 1924 р. Як засвідчив директор Одеського обласного історико-археологічного музею (нині ОАМ НАН України) та представник Укрнауки (голова Наукової ради) у цій експедиції Сергій Дложевський, під час роботи експедиції було зафіксовано «ті зміни, а частково й руйнування, що зазнала територія Ольвії за часів громадянської війни та переходових часів, залишаючися без авторитетного догляду»². Керівник експедиції Б. Фармаковський відзначав, що її найпершим завданням стало з'ясування стану руїн Ольвії та прийняття заходів стосовно їхньої охорони³. Після фіксації руйнувань, подекуди значних, зокрема на ділянці північних воріт, було прийнято рішення про підсіпку землею окремих об'єктів з метою їх збереження під подальшого руйнування та встановлення на свої місця повалених кам'яних плит, зокрема на відрізку оборонного муру, відкритого у 1904 р. над Заячою балкою. Крім того, «Одеським обласним музеєм і Миколаївським музеєм нині прийнято заходи для огороження руїн Ольвії від подальшого руйнування. Ним же відпущені кошти на поновлення споруди для захисту входу до склепу Єврисивія та Арети та на ремонт такої ж споруди, що захищала вхід до склепу так званого Зевсова кургану, дослідженого у 1902-1903 рр.»⁴.

На жаль, цією невеликою кількістю опублікованих свідчень й обмежена вся публічна

² Дложевський С. Про археологічні розкопки в Ольвії в р.р. 1924, 1925 і 1926. *Східний світ*. 1928. № 3-4. С. 289.

³ Фармаковський Б.В. Отчет о раскопках в Ольвии в 1924 г. *Сообщения Государственной Академии истории материальной культуры*. Вып. I. Ленинград, 1926. С. 146, рис. 1-2.

⁴ Ibid. С. 150; тут і далі переклад українською – авторів статті.

інформація стосовно заходів, спрямованих на музеєфікацію Ольвії у 1920-х і майже до середини 1930-х рр. Крім цього, ми лише можемо підозрювати, що низка ще якихось превентивних практичних заходів була здійснена Б. Фармаковським ще перед Першою світовою війною. Зокрема, йдеться про заходи, спрямовані на збереження трьох галькових мозаїк елліністичного часу, розкритих ним у будинку біля Зевсова кургану у 1902 р.⁵ та у будинках у Нижньому місті у 1909-1910 і 1911-1912 рр.⁶ Всі мозаїчні покриття підлог були закриті від можливих руйнувань (те, що невеликі річні гальки легко випадали із своїх гнізд, було зафіксовано ще під час розкопок) потужними земляними «подушками», проте точний час їх закриття залишається невідомим. Принаймні, станом на 1938 р. такі подушки вже існували над мозаїками в обох будинках у Нижньому місті, що зафіксовано численними знімками. Такий же насип було влаштовано і над мозаїкою у будинку на розкопі біля Зевсова кургану. Також у час, що минув після поновлення робіт в Ольвії від 1945 р., ці «подушки» залишаються недоторканими.

Наукова музеєфікація у 1930-х рр. Найціннішу інформацію для розуміння, яким чином було розпочато цілий цикл робіт, спрямованих на консервацію будівельних об'єктів, містить окремий щоденник, який було доручено вести архітектору й археологу з Ленінграду Олександр Карасьову⁷. Оскільки О. Карасьов перед археологічною рік здобував архітектурну освіту, то у 1938 р. він був запрошений Л. Славіним до Ольвійської експедиції саме на посаду архітектора. Забігаючи наперед, зазначимо, що при описі відновлювальних робіт, О. Карасьов побіжно згадував і роботи по збереженню кладок, які здійснювалися на ділянках до 1938 р. і які не отримали свого висвітлення ані у публікаціях, ані у звітах. Проте у звіт 1938 р. було додані фото за попередні роки, по яких можна зрозуміти, в якому стані перебували розкриті споруди. Тож щоденник, в якому Карасьов ретельно зафіксував роботи, спрямовані на музеєфікацію об'єктів Ольвії, є важливим джерелом для вивчення історії музеєфікації цієї пам'ятки⁸.

Зазначимо, що основний акцент у звітному році було зроблено на спорудах, відкритих Б. Фармаковським у Нижньому місті у 1910-х рр. (ділянка НГФ за сучасним маркуванням розкопів в Ольвії). Тобто, Л. Славін, плануючи польовий сезон, поставив на меті провести додаткові дослідження цієї ділянки та здійснити низку заходів зі збереження залишків двох житлових будинків елліністичного часу, які майже 30 років стояли відкритими⁹. О. Карасьов мав здійснювати нагляд над охоронними розкопками (як це можна сказати зараз), та опікуватися консерваційними заходами. Крім того, Л. Славін

⁵ Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии 1902-1903 годах. *Известия Императорской Археологической комиссии*. Вып. 13. Санкт-Петербург: Типография Главного управления уделов, 1906. С. 39-59, рис. 22-25.

⁶ Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии. *Отчет Археологической комиссии за 1909 и 1910 годы*. Санкт-Петербург, 1913. С. 66-67, рис. 73-74; Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии. *Отчет Археологической комиссии за 1911 год*. Санкт-Петербург, 1914. С. 4, рис. 3; Фармаковский Б.В. Раскопки в Ольвии. *Отчет Археологической комиссии за 1912 год*. Петроград, 1916. С. 4, рис. 1.

⁷ Русаева А.С., Кузьмищев О.Г. Олександр Миколайович Карасьов – визначний дослідник Ольвії Понтійської (до 120-ліття). *Археологія*. 2022. № 4. С. 129-130.

⁸ Карасев А. Дневник работ на участке «НГ» Фармаковского и работ по консервации открытых памятников архитектора экспедиции А.Н. Карасева. Ольвийская археологическая экспедиция 1938 г. *Научовий архів Інституту археології НАН України*, ІА/О. Ф. 17. № 119.

⁹ За класифікацією С. Крижицького – будинки НГФ-1 (південний) та НГФ-2 (північний): Крижицький С.Д. Жилые ансамбли древней Ольвии IV-II вв. до н.э. Киев: Наукова думка, 1971. С. 77-87.

запросив відвідати Ольвію архітектора й археолога, декана архітектурного факультету Академії мистецтв у Ленінграді професора Якова Гевирця. Уродженець Одеси, він брав участь у розкопках Ольвії під керівництвом Б. Фармаковського ще у 1914–1915 рр. Разом із Л. Славіним і О. Карасьовим 2 серпня 1938 р. він «здійснив обстеження будівельних пам'яток для визначення їх стану та ступеню руйнування та прийняття заходів, необхідних для збереження пам'яток від подальшого руйнування»¹⁰.

Напевне, із Л. Славіним було узгоджено, що на ділянці НГФ, передовсім, необхідно провести додаткові археологічні дослідження з метою повного розкриття приміщень обох будинків на рівні одного будівельного періоду для розуміння їх планування. Нагадаємо, що Б. Фармаковський розкрив центральні частини обох будинків – внутрішні подвір'я, андрони із залишками мозаїчних підлог та лише частину приміщень, що оточували подвір'я. Крім того, згідно з тогочасною методикою розкопок, залишки споруд більш раннього часу у багатьох випадках залишалися на земляних «попах». За роки, що минули, значна частина таких мурувань виявилася зруйнованою, а земляні підпори розповзлися по площі розкопу, ще й засипали інші споруди; плити обох вимосток були часткового зсунуті (рис. 1). Розкоп у Нижньому місті мав ще одну особливість, пов'язану із топографією цієї частини городища. Розташований практично під крутим схилом верхньої тераси, він мав глибину близько 10 м у південній частині та нерівний західний борт.

Рис. 1. Стан розкопу НГФ до початку робіт 1938 р. Вигляд з південного заходу¹¹.

¹⁰ Карасев А. Дневник работ... С. 36.

¹¹ Джерела рисунків і фотографій, що публікуються у статті, вказані у кінці тексту.

Рис. 2. Вулиця у вигляді сходів із кам'яних плит під південним бортом розкопу НГФ.
Вигляд з південного сходу.

Рис. 3. Вулиця у вигляді сходів із кам'яних плит під південним бортом розкопу НГФ та джерело.
(Сучасний стан. Фото Сергія Крижицького)

Тому завданням О. Карасьова було зачистити та вирівняти південний та західний борти над будинком НГФ-1, максимально закінчити дослідження планів будинків та з'ясувати, які об'єкти потребують консервації. Проте на практиці це завдання виявилось набагато складнішим. Зачистка південного борту розкопу призвела до відкриття вулиці у

вигляді сходів (рис. 2), що вели, на слухну думку О. Карасьова, у Верхнє місто¹². Північніше цих сходів було відкрито джерело, вода з якого, як встановив Карасьов, живила колодязі, що були викопані на розі подвір'їв у обох будинках¹³. Однак відсутність штучних стоків, оскільки вони були зруйновані (О. Карасьов дослідив лише частково збережені траси водогонів, що виводили стічні води на вулицю, яка проходила східніше), призвела до руйнування потужним потоком води декількох стінок у південній частині будинку НГФ-1. І О. Карасьов вдався до імпровізації – було споруджено накопичувач із каменів, взятих із зруйнованих мурувань, при тому що плита із вирізаним стоком, що направила потік води у цей накопичувач, була автентичною та знайденою неподалік від джерела¹⁴. Були також викладені підпірні стінки, щоб захистити вихід джерела від нового обвалу, одна з них правила за контрфорс під вулицю-сходи. Таким чином, саме першими консерваційними роботами було створено той куточок із джерелом, який став одним із сучасних туристичних брендів Ольвії (рис. 3).

Для фіксації вулиці-сходів та запобіганню її руйнації було прийнято рішення підвести під неї «кам'яний фундамент» (рис. 4)¹⁵. Подібним способом було укріплено сходи, що вели до підвальної частини північного портику цього ж будинку (рис. 5, 1-2). Для того, щоб нові фундаментні ряди візуально відрізнялися від автентичних мурувань, було прийнято рішення закрити їх суцільним глиняним розчином та побілити¹⁶.

Рис. 4. Консервація вулиці-сходів по закінченню консерваційних робіт 1938 р.

¹² Ibid. С. 13-23. Див. також: *Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма.* Ленинград: Наука, 1985. С. 58-62, рис. 38.

¹³ *Карасев А. Дневник работ...* С. 25.

¹⁴ Ibid. С. 57-63.

¹⁵ Ibid. С. 73, 187-189.

¹⁶ Ibid. С. 191.

1

2

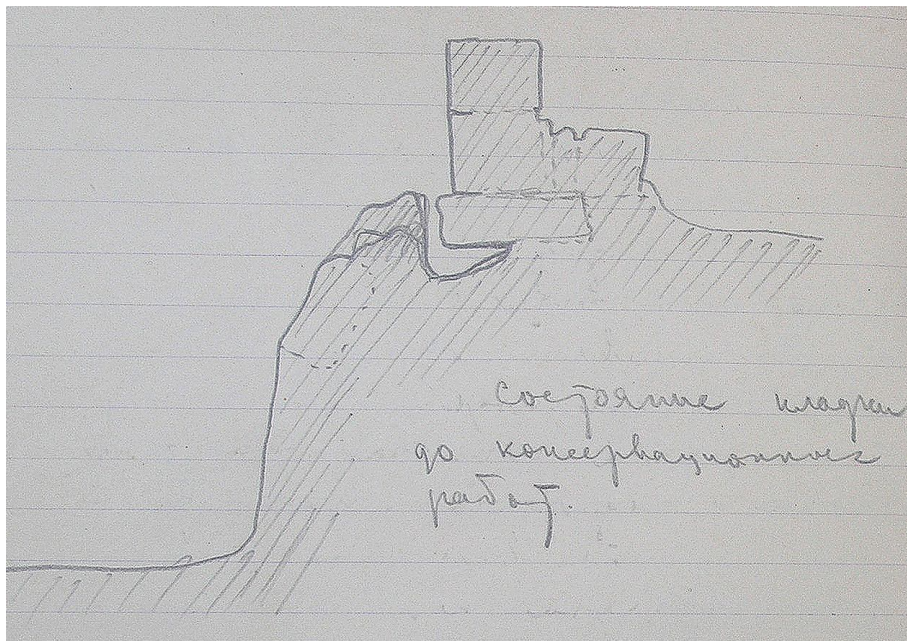
Рис. 5. 1. Стан сходів у підвальну частину північного портику будинку НГФ-1.
2. Стан цих же сходів по закінченню консерваційних робіт 1938 р.

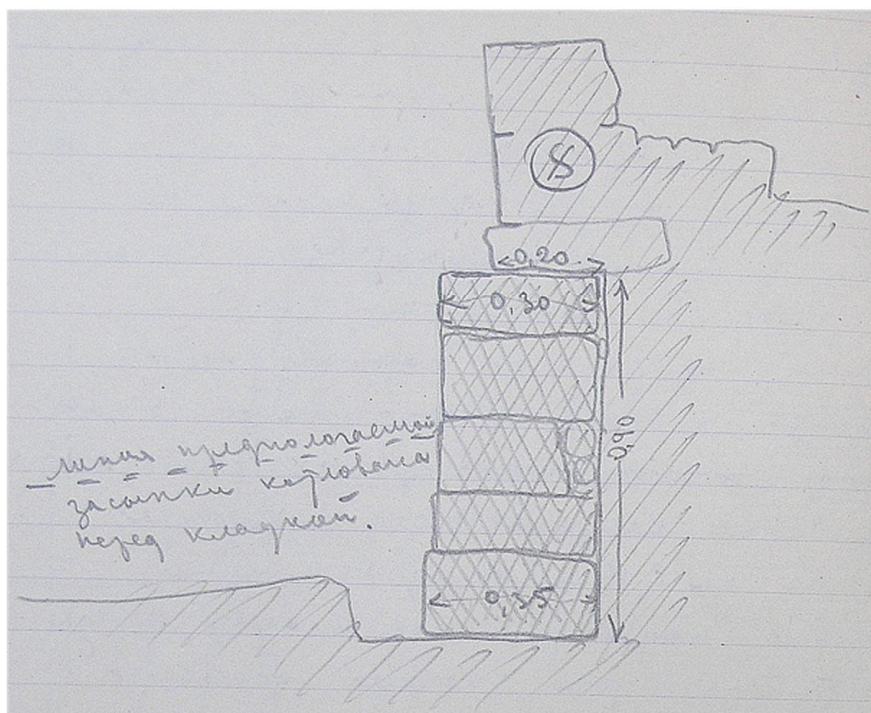
Рис. 6. Викопування рову для відведення стічних вод вздовж північного борту розкопу НГФ.
Вигляд із заходу.

Рис. 7. Загальний вигляд розкопу НГФ станом на кінець досліджень і консерваційних заходів 1938 р.
Вигляд з півночі.

1

2

Рис. 8. 1. Стан кладки на розкопі А, з-під фундаменту якої вимився ґрунт.
2. Пропозиції щодо укріплення кладки.
(Ескізи розрізи Олександра Карасьова у щоденнику 1938 р.)

1

2

Рис. 9. 1. Нагляд Олександра Карасьова (справа) над відновлювальними роботами на розкопці А.
2. Стан кладки після зміцнення фундаменту.

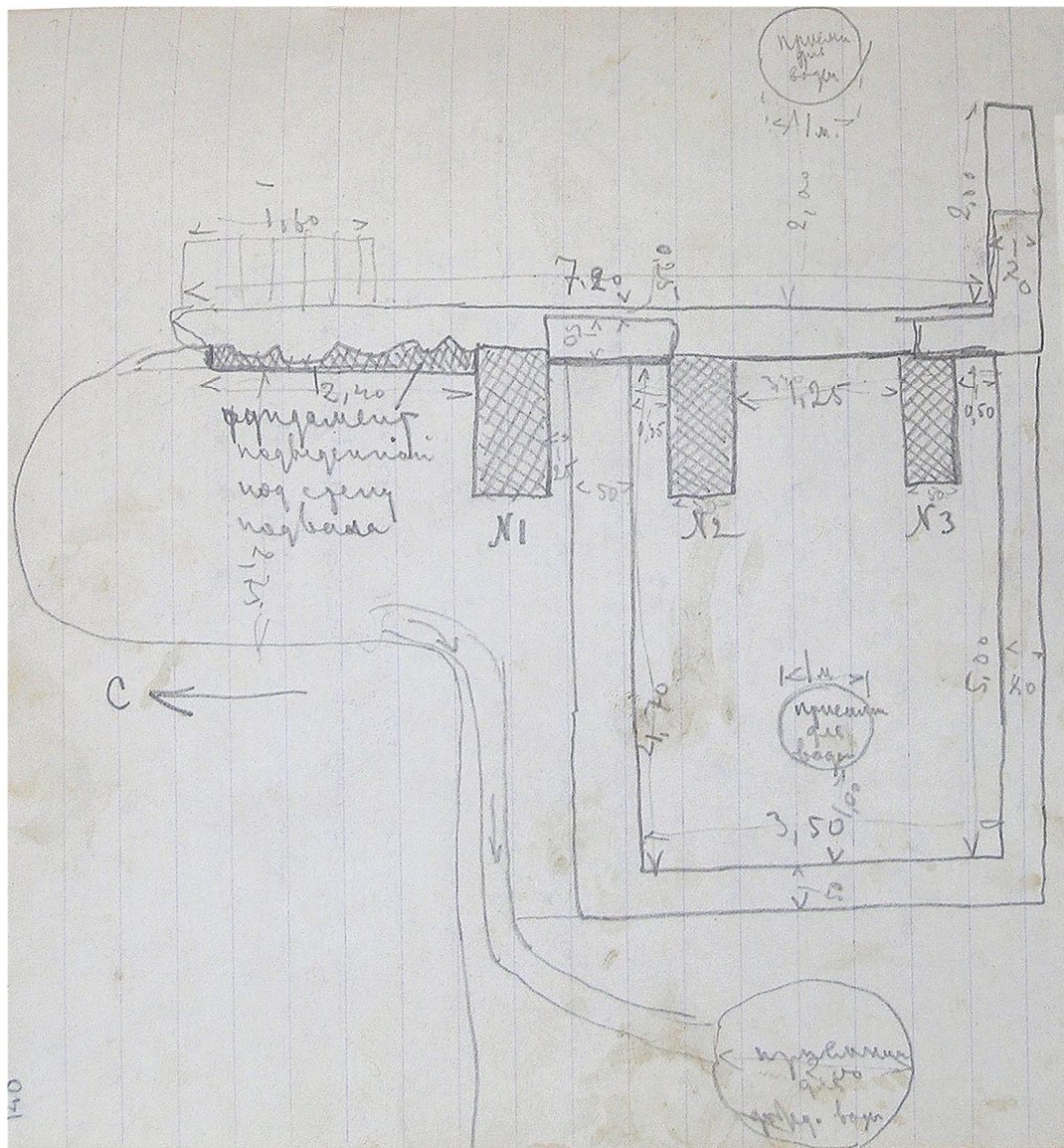

Рис. 10. Кам'яні контрфорси біля кладки на розкопі А.
(Креслення із щоденника Олександра Карасьова 1938 р.)

Із заходу та півночі вздовж бортів розкопу було насипано земляний вал для запобігання потрапляння дощових вод всередину розкопу (рис. 6)¹⁷. Із опису цих запобіжних заходів ми дізналися, що подібні роботи, спрямовані на захист розкопу від стічних вод, здійснювалися ще у 1936 р. – тоді вздовж західного борту над будинком НГФ-2 було споруджено «перемичку з каменю»¹⁸. Можна лише здогадуватися, що кам'яна загородка не виправдала свого призначення, тому за два роки її замінили земляним валом. Проте від використання кам'яних загородок повністю не відмовилися. У щоденнику

¹⁷ Ibid. С. 123-125.

¹⁸ Ibid. С. 93.

зазначалося, що каміння, винесене з розкопу, складалося на березі з метою викладки тут підпірної стінки для запобігання розмивання берега¹⁹.

По закінченню робіт на ділянці НГФ (рис. 7) О. Карасьов керував роботами по збереженню кам'яних мурувань на ділянках, розкопки на яких тривали від 1924 р. Відзначимо заходи зі збереження стін житлових будинків на розкопі А, що були залишені для експозиції у центрі міста. На розкоп було завезено камінь, походження якого не уточнювалося, можна лише думати, що це був камінь, виявлений під час розкопок на інших ділянках. Крім фотофіксації процесу робіт, О. Карасьов залишив ескізні креслення, зокрема план тієї частини будинку, до якої застосовувалися заходи з укріплення стін. Тут було зафіксовано, що з-під декількох фундаментів приміщення, розкритого у 1927 р., вимився ґрунт, що створило загрозу руйнації стін.

Особливу увагу було приділено кладці № 8 – зовнішній стіні будинку, відкритій у 1926 р. Ця кладка, прикрашена рустом, належала будинку, що межував із Головною продольною вулицею та вулицею, яка її перетинала. О. Карасьов зафіксував, що після відкриття кладка покоїлася на земляному «устої», який за 12 років розмили дощі. На кресленні він наочно показав у розрізі, який вигляд мав актуальний стан мурування на початок робіт (рис. 8, 1-2). Під таку кладку зводилося спеціальне укріплююче мурування (рис. 9, 1-2). Було вирішено також закріпити суміжну стіну підвалу системою спеціальних кам'яних контрфорсів (рис. 10). У кам'яну кладку додано глину та 50% цементу. Розміри контрфорсів: висота 2,2-2,55 м, довжина у нижній частині 1,2-1,3 м, ширина 0,55-0,6 м; вони відстояли один від одного на 1,1-1,24 м. О. Карасьов відмітив, що цими роботами займалися четверо робітників²⁰. За вже відпрацьованою у Нижньому місті методикою здійснювалися також роботи по посиленню фундаментів. Це стосувалося наземних стін, фундаменти яких було запущено у культурний шар. Довжина підсилювального мурування «в один камінь» сягнула 2,4 м, у висоту 0,5 м, у ширину 0,35 м (рис. 11)²¹.

Цікаво те, що у процесі відновлювальних робіт О. Карасьов і тут побіжно згадує, які заходи по збереженню кладок здійснювалися раніше. Виявляється, що для зміцнення кладки в її північній частині вже була влаштована «підсіпка» із землі та каменю, яка, на думку О. Карасьова, «жодною мірою» не рятувала кладку, оскільки «дощова вода, яка спадала зі стіни, підмивала підшву, уносячи із собою підсіпану землю». Тож було детально описано та показано на кресленні, яким чином нове мурування, підведене під автентичне, буде захищати нижній ряд стіни від руйнації²². Довжина нового фундаменту склала 7,4 м, висота 0,6 м. Після цього консерваційні заходи були здійснені стосовно кладки № 45, яка руйнувалася внаслідок промоїни – її східний фасад вже було повністю зруйновано. Під цю кладку також вирішено підвести фундамент на довжину 2,4 м, а також закріпити на глині ті камені, які впали. Невеликими канавками від цієї кладки відводилася вода у спеціально викопаний накопичувач²³.

¹⁹ Ibid. С. 35.

²⁰ Ibid. С. 133-139.

²¹ Ibid. С. 139-141.

²² Ibid. С. 149-153.

²³ Ibid. С. 155.

Рис. 11. Загальний вигляд кам'яних контрфорсів.

Рис. 12. Загальний вигляд ділянки I (II), 1937 р.

Консерваційний цикл робіт було здійснено також на ділянці I (И) у північно-східній частині городища, де від 1924 р. відкривався житловий квартал елліністичного часу та ділянка найранішого міського некрополя. Житлові будинки та об'єкти, з ними пов'язаними, залишалися для експонування просто неба. Тож початок музеєфікаційних заходів на цій ділянці мав неабияке значення. Станом на 1935 р. в одному з будинків було влаштовано своєрідні контрфорси-розпори з дерев'яних дощок, які утримували північну стіну від випучування землі. Крім того, над піччю, розкопаною у 1930 р. східніше на верхній терасі, було влаштоване тимчасове покриття (рис. 12). Проте цих заходів виявилось недостатньо і за декілька років споруди, відкриті на розкопі, почали руйнуватися.

Рис. 13. Олександр Карасьов керує консерваційними роботами на ділянці I (И).

Тому, перш за все, було викопано декілька «каналів» для відведення води з розкопу у Північну балку. Після цього – насипано вал вздовж північного борту розкопу на межі двох терас²⁴. У північному будинку вздовж його західної стіни було вирішено спорудити додаткову «захисну» стіну для запобігання розмиву дощовою водою, яка потрапляла у розкоп з північного та західного бортів розкопу. Саме в цьому місці утворилася промоїна, тому стінка мала довжину 1,8 м і висоту 0,5 м. Після цього було закладено всі глибокі щілини між камінням у північній стіні, які утворилися внаслідок стікання дощових вод, особливої уваги заслуговувала щілина, глибиною в 0,9 м, що утворилася через потік води

²⁴ Ibid. С. 133.

крізь західну стінку у розкритий підвал. О. Карасьов детально описав, яким чином здійснювалася ця робота: «щілина закидається шаром дрібного каменю, заливається рідким розчином, після цього знову шаром дрібного каменю, заливка розчином і т.д. до верхів'я кладки підвалу і підшви західної стінки. У підвалі, вздовж західної стінки, було споруджено контрфорс, заввишки 1,1 м, завдовжки 1,0 м і шириною у 0,5 м²⁵. Після цього було влаштовано декілька кам'яних фундаментів під стінами, з-під яких вимився ґрунт за вже відомою методикою, а також закладено щілини у муруваннях східного будинку, прокопано ще декілька канав для відведення води у Північну балку (рис. 13).

Низка подібних заходів, спрямованих на збереження кам'яних мурувань стін була здійснена і на розкопі НГ у Нижньому місті. Всі музеєфікаційні роботи на розкопах було закінчено 15 жовтня, тобто вони продовжувалися 2,5 місяці.

Висновки. Знайомство зі звітною документацією свідчить, що Л. Славін, який зазвичай лишав детальні звіти про роботи Ольвійської експедиції, у звіті 1938 р. навіть не обмовився, яким чином він планував здійснювати роботи із музеєфікації. З нашої точки зору, це означає про відсутність досвіду відповідних робіт і те, що роботи того року, спрямовані на музеєфікацію відкритих споруд, стали певним чином експериментальними. Тому запрошення О. Карасьова для безпосереднього керівництва вказаними роботами та професора Я. Гевирця для фахових консультацій слід розглядати як перший крок, спрямований на напрацювання певної методики практичних дій у цьому напрямку. Досвід, отриманий у перший рік системної музеєфікації залишків споруд, відкритих від початку 20 ст., виявився таким, що підлягав наслідуванню та розвитку. У першому повоєнному звіті заповідника за 1946 р. такі роботи – заливка глиною з використанням цементу промоїн у кам'яних муруваннях, підведення зміцнювальних фундаментів під кладки, що руйнуються, та кам'яних контрфорсів, спрямованих на збереження мурувань від випинання²⁶, зазначені вже як звичайні заходи стосовно розкопаних кам'яних споруд.

Слід зазначити, що у подальшому від частини цих заходів відмовилися як через їх невідповідність вимогам часу та поліпшення методики робіт, так і через низьку ефективність у протидії погодним факторам. Крім того, вагомим чинником став фактор туристичної атрактивності експонованих залишків споруд – численні додаткові фундаменти та контрфорси, які вже подекуди самі почали руйнуватися, заважали естетичному сприйняттю експозиції та спотворювали зовнішній вигляд споруд. Через це у практику було залучено використання елементів часткової реставрації, які передбачали розборку та перекладку аварійних ділянок стін з використанням автентичного каменю та сучасних в'язучих матеріалів²⁷. Але це сталося майже через 40 років. До початку ж 1970-х рр. використовувалася та методика, що була започаткована О. Карасьовим під керівництвом Славіна у 1938 р.

Проте деякі методичні напрацювання того часу залишилися цілком актуальними та використовуються до цього часу. Найголовніший серед них – це якомога цільне розкриття

²⁵ Ibid. С. 167-171.

²⁶ Славін Л.М. Отчет о работе Государственного Исторического Заповедника «Ольвия» Академии наук УССР за 1946 год. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф. 64. 1946/9, ф.е. 173а, С. 13.

²⁷ Бєляєв О.С., Кудренко А.І. Про методику консервації і реставрації кам'яних будівельних залишків. *Археологія*. 1994. № 2. С. 104-105.

плану споруди на рівні якнайкраще збереженого будівельного періоду з тою метою, щоб її планувальна реконструкція містила якомога менше спірних або незрозумілих моментів – тобто, обґрунтування доцільності вибору об'єкту музеєфікації. Цей методичний посил було застосовано для оцінки всіх розкопаних ділянок на городищі²⁸. Другий важливий момент – це здійснення консерваційних заходів з елементами часткової реставрації винятково за участі археолога, який забезпечував наукове обґрунтування їх правомірності. Крім того, у щорічну практику експедиції увійшло також насипання захисних земляних валів над бортами розкопів для попередження попадання всередину дощових вод і прокопування неглибоких рівчаків для відведення стічних вод. У найбільш загрозливих для існування споруд на терасованих схилах і зараз практикується спорудження кам'яних підпірних стінок, однак, без закриття їх суцільним цементним розчином.

Завершуючи, зазначимо, що музейна робота в НІАЗ «Ольвія» НАН України пройшла довгий шлях від становлення до руйнувань і відновлення. Практичні заходи із консервації нерухомих будівельних об'єктів вже давно стали її невід'ємною частиною. Експозиція просто неба – це не лише об'єкт наукового вивчення, а й об'єкт, на якому практично відпрацьовуються заходи, пов'язані із методикою музеєфікації давніх споруд на конкретній пам'ятці й у конкретних природно-кліматичних умовах. Актуальність таких заходів по закінченню російсько-української війни у контексті поновлення роботи заповідника отримує новий імпульс.

Внесок авторів (таксономія CRediT). Буйських А.: аналіз архівних джерел, написання первинного тексту, підбір та електронна обробка архівних фото; Шевченко Т.: систематизація матеріалів, верифікація архівних даних по відношенню до актуального стану музеєфікованих будівельних решток, редагування тексту.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Автори заявляють, що не мають жодного реального чи потенційного конфлікту інтересів (фінансового, професійного, особистого або інституційного), який міг би вплинути на результати дослідження, їх інтерпретацію та подання матеріалу в цій публікації.

Фінансування. Дослідження здійснено у рамках науково-дослідної роботи Відділу археології Нижнього Побужжя Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» НАН України «Античне місто та його хора у Північно-Західному Причорномор'ї» (державний реєстраційний № 0124U003377).

Джерела фотографій. Всі опубліковані фото, за винятком рис. 3, зберігаються у Науковому архіві Інституту археології НАН України, фонди № 17, 60 (фото 1935-1938 рр.). Рис. 3 походить з архіву Сергія Крижицького.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

Карасев А. Дневник работ на участке «НГ» Фармаковского и работ по консервации открытых памятников архитектора экспедиции А.Н. Карасева. Ольвийская археологическая экспедиция 1938 г. *Науковий архів Інституту археології НАН України*, ІА/О, Ф. 17. Спр. 119.

Славин Л.М. Отчет о работе Государственного Исторического Заповедника «Ольвия» Академии наук УССР за 1946 год. *Науковий архів Інституту археології НАН України*. Ф. 64. 1946/9. ф. е. 173а. С. 1-16.

²⁸ Крижицький С.Д. Перспективи дослідження і збереження архітектурно-будівельних залишків Ольвії. *Археологія*. 2001. № 4. С. 19-32.

Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 17. «Славін Лазар Мойсейович», 1935–1971 рр.
Науковий архів Інституту археології НАН України. Ф. 60 «Інститут історії матеріальної культури», 1934–1938 рр.

Література

- Беляев О.С., Кудренко А.І.** Про методику консервації і реставрації кам'яних будівельних залишків. *Археологія*. 1994. № 2. С. 103–111.
- Дложевський С.** Про археологічні розкопки в Ольвії в р.р. 1924, 1925 і 1926. *Східний світ*. 1928. № 3–4. С. 289–294.
- Крапівіна В.В.** Ольвія: проблеми охорони та археологічні дослідження. *Археологія*. 2001. № 1. С. 4–19.
- Крыжицкий С.Д.** Жилые ансамбли древней Ольвии IV–II вв. до н.э. Киев: Наукова думка, 1971.
- Крижицький С.Д.** Перспективи дослідження і збереження архітектурно-будівельних залишків Ольвії. *Археологія*. 2001. № 4. С. 19–35.
- Леви Е.И.** Ольвия. Город эпохи эллинизма. Ленинград: Наука, 1985.
- Русяева А.С., Кузьміщев О.Г.** Олександр Миколайович Карасьов – визначний дослідник Ольвії Понтійської (до 120-ліття). *Археологія*. 2022. № 4. С. 129–136.
- Фармаковский Б.В.** Раскопки в Ольвии 1902–1903 годах. *Известия Императорской Археологической комиссии*. Вып. 13. Санкт-Петербург: Типография Главного Управления Уездов, 1906. 301 с., рис., табл.
- Фармаковский Б.В.** Раскопки в Ольвии. *Отчет Археологической комиссии за 1909 и 1910 годы*. Санкт-Петербург, 1913. С. 1–105.
- Фармаковский Б.В.** Раскопки в Ольвии. *Отчет Археологической комиссии за 1911 год*. Санкт-Петербург, 1914. С. 1–25.
- Фармаковский Б.В.** Раскопки в Ольвии. *Отчет Археологической комиссии за 1912 год*. Петроград, 1916. С. 1–35.
- Фармаковский Б.В.** Отчет о раскопках в Ольвии в 1924 г. *Сообщения Государственной Академии истории материальной культуры*. Вып. I. Ленинград, 1926. С. 143–192.

Перше надходження – 23.01.2026

Прийнято до друку – 05.05.2026

Оприлюднено на сайті – 15.05.2026